

זאת בריתי – העדות והברית

זאת אות הברית

לאחר שברא הקב"ה את עולמו, כשהשמיים והארץ כבר עומדים על כנם, האדמה מצמיחה עץ ושיח והחיות ובני האדם מתברכים לפרות ולרבות ולמלא את הארץ, מביע אלוהים את התרשמותו ממעשה ידיו (בראשית א, לא): "וירא אֱלֹהִים אֶת-כָּל-אֲשֶׁר עָשָׂה וְהִנֵּה-טוֹב מְאֹד". נראה שתיאור חיובי זה מהווה פתיחה אופטימית לבאות, אך למעשה רושם זה אינו נותר בעינו לאורך זמן. כמה דורות לאחר מכן בני האדם נשחיתים, הולכים אחר יצרם ומועלים בייעוד האנושי. מעשיהם מובילים אותם כמעט לאבדון – והקב"ה ניחם על בריאת האדם ובוחר להמיט מבול על הארץ.

על סף ייאוש מהמין האנושי והבעת חרטה על יצירתו, אנו מוצאים צדיק תמים אחד ויחיד: "ונח מצא חן בעיני ה'". נח מוצא חן בעיני ה' ונבחר להיות הגרעין החדש שממנו תצמח האנושות והבריאה כולה לאחר המבול. עם שוך המים ולאחר היציאה מן התיבה, מקריב נוח קורבנות לה', וכנגדו מבטיח הקב"ה שלא יביא עוד מבול על הארץ – מעתה יתנהל הטבע כסדרו, על פי עונות השנה (שם ה, כא-כב):

וירח ה' את ריח הניחח ויאמר ה' אל לבו לא אסף לקלל עוד את האדמה בעבור האדם כי יצר לב האדם רע מנעריו ולא אסף עוד להכות את כל חי כאשר עשיתי. עד כל ימי הארץ זרע וקציר וקר וחם וקיץ וחרף ויום ולילה לא ישבתו.

אולם, גם לאחר שהעולם חוזר לסדרו ולתיקונו, והקב"ה מברך את נוח ומשפחתו לפרות ולרבות בארץ, 'הבטחה' זו אינה נשארת תלויה באוויר. ההבטחה שלא להמיט עוד מבול מקבלת תוקף מחודש באירוע כריתת ברית (שם ט, ח-יא):

ויאמר אלהים אל נח ואל בניו אתו לאמר. ואני הנני מקים את בריתי אתכם ואת זרעכם אחריכם. ואת כל נפש החיה אשר אתכם בעוף בבהמה ובכל חית הארץ אתכם מכל יצאי התיבה לכל חית הארץ. והקמתי את בריתי אתכם ולא יכרת כל בשר עוד ממי המבול ולא יהיה עוד מבול לשחת הארץ.

מהו ההבדל בין 'ברית' לבין הבטחה בעלמא? נראה לומר כי ברית הינה מחויבות הדדית שמבוססת על קשר שבין אדם לאלוקיו או אדם לרעהו. בעוד שהבטחה, שבועה או נדר עשויות לחול על אדם גם שלא ביחס לזולתו, הברית הינה תמיד

אירוע שנכרת בין שניים לפחות. הקב"ה מכניס את עצמו בברית עם האנושות ועם הבריות, ומתחייב שמערכת היחסים שבינו לבין האנושות תתנהל אחרת מעתה והלאה, ובה לא יהיה עוד מקום למבול. ניתן להעמיק עוד במשמעות האמירה שלא להמיט עוד מבול על הארץ, אך במסגרת זו נבקש דווקא לבחון מהו אופייה של ברית, ומה הופך מחויבות הדדית ארעית לקשר של ברית שאותה צריך 'להקים'. לאחר מכן, נבקש לדון בצורך האינהרנטי של הברית בחידוש מתמיד, צורך המחייב את מעורבותה האקטיבית של קהילת הברית – על הסיכוי והסיכון שכרוכים בו. בכל אלו נשקיף מנקודת מבטה של הספרות המקראית, המדרשית והקבלית.

לזכור ברית עולם

בשלב ראשון, ננסה להבין כעת את מהותה של הברית דרך הסממנים הנלווים שלה. כפי שניתן לראות, הברית עם הבריאה בתום המבול אינה מסתכמת רק במילים ובכוונה, אלא מקבלת משנה תוקף בצורת 'אות' (שם, י"טז):

ויאמר אלהים זאת **אות הברית** אשר אני נתן ביני וביניכם ובין כל נפש חיה אשר אתכם לדרת עולם. את קשתי נתתי בענן והיתה לאות ברית ביני ובין הארץ... וזכרתי את בריתי אשר ביני וביניכם ובין כל נפש חיה בכל בשר ולא יהיה עוד המים למבול לשחת כל בשר. והיתה הקשת בענן וראיתה **לזכור ברית עולם** בין אלהים ובין כל נפש חיה בכל בשר אשר על הארץ.

הברית זקוקה לאות ולזיכרון – וזוהי תכלית הקשת בענן. הברית שכורת הקב"ה עם בריותיו היא 'ברית עולם' – היא פונה אל העתיד, אל מה שיתחולל בעולם גם לאחר שנוח ובניו כבר יספו מן הארץ. אך כדי שהברית אכן תמשיך לעמוד ולא 'תיפול', יש צורך לזכור אותה ולהעלות אותה תמיד. נראה לומר כי ה'אות' בהקשר הזה מסייע להעמיד את המחויבות לנגד העיניים בכל עת שיזדקקו לה, ולא מאפשר לשכוח. על פניו, ניתן היה להבין כי אם תכלית האות היא לעורר את הזיכרון, ייתכן שהוא משמש למעשה בתור סימן חיצוני בלבד. הרי האותות נמצאים בתנ"ך לא פעם לצד ה'מופתים' – המופיעים כאמצעי להענקת אמינות לכוונת הדברים. מסיבה זו הצטייד משה באותות כאשר היה מעוניין לנסוך בדבריו ממד של יציבות וודאות בעת שניגש אל העם ואל פרעה. גם מכות מצרים מכונות מסיבה זו 'אותות' – משום שהן מעידות על אמיתות הכוונה של ה' לגאול את ישראל.

אולם, אם נתבונן בשאר הופעות ה'אותות' בתורה – השבת, התפילין, דם הפסח, ברית המילה¹ ועוד, ניתן יהיה להבחין בכך שלפחות כאשר האות מובא ככינוי למצווה, הוא אינו מהווה רק סימן בעלמא. התפילין, השבת או המילה – אינם נצרכים רק כסימן טכני. האות, שנוצר כדי להזכיר את הברית עם הקב"ה על שלל היבטיה ולהעמידה לנגד העיניים, הופך להיות מרכיב בזהות היהודית, בשייכות ההדדית למערכת היחסים שנכרתה עם הברית, והוא מקבל משמעות עצמית מיוחדת, שיש להאריך ולעיין בה בכל אחד מן ההקשרים הללו שבהם הוא מופיע. מצאנו אם כן כי כריתת הברית נזקקת לא פעם לסממן חיצוני שיזכיר אותה לעתיד, או לכל הפחות ינכיח אותה בהווה באופן חיצוני, מעבר למילים. גם באירועים נוספים של כריתת ברית בתנ"ך – תהיה זו ברית מקומית או נצחית – אנו מוצאים לא פעם את הצורך לחקוק את הברית ולהעניק לה ביטוי חיצוני. ביטוי זה יכול להיקרא 'אות', כפי שראינו ביחס למצוות, אך מצטייר לא פעם בבחינה אחרת שבה נבקש להתמקד במאמר זה: ה'עדות'.

אברהם אבינו כורת ברית עם אבימלך בבאר שבע, ומעניק לו שבעה כבשות "בעבור תהיה לי לעדה כי חפרתי את הבאר הזאת"². יעקב ולבן כורתים ביניהם ברית שלום ומקימים גל אבנים "לעד ביני ובינך"³. מלבד גל האבנים הם מעמידים גם מצבה לעדות על הברית, ומתייחסים גם אל ה' כעד לברית שביניהם. אותו גורם חיצוני שהיה עד להתרחשות, יעיד על הברית גם בהמשך ויזכיר לשני הצדדים את מה שעליו התחייבו ונשבעו.

לא את אבותינו

גם את העדות, כמו את האות, היה ניתן להבין באופן טכני וחיצוני – ישנו צורך בגורם חיצוני שיעיד על הברית ויעניק לה ממשות חיצונית מעבר לכוונת המילים. אלא שכפי שמצאנו ביחס לאותות – הקשר שבין הברית לעדות, אינו מסתכם רק בצורך הטכני לזכור את הברית כדי שלא תימחה מן הזיכרון. אם את האותות מצאנו בתור מרכיבי הזהות של העם היהודי, את העדות אנו מוצאים בלב לבו של הקודש הישראלי – 'ארון העדות', אשר שמו השני הוא גם 'ארון הברית'. את שמו קיבל ארון הברית מפני שלתוכו כונסו שני לוחות הברית – הלוחות שניתנו

1. בראשית פרק יז, י"א: "זאת בריתי אשר תשמרו ביני וביניכם ובין זרעך אחריו המול לכם כל זכר: ונמלתם את בשר ערלתכם והיה לאות ברית ביני וביניכם".
2. בראשית כא, ל.
3. בראשית לא, מד.

במעמד הר סיני, המעמד שכוונן יותר מכל את ברית ה' עם עמו ישראל, ואת המחויבות של בני ישראל לשמירת התורה.

הארון, ובתוכו הלוחות שנקראו גם 'לוחות העדות', מכיל את עשרת הדברות החקוקות באבן, שהן העדות על כריתת הברית בהר סיני. אלא שאין מדובר רק בעדות לאותו אירוע היסטורי – גם הדברות עצמן, בתור דבר ה' המתגלה בתורה, הן חלק בלתי נפרד מהברית. הברית מחייבת אותנו בשמיעה לחוקי התורה ובהקשבה מתמדת לקול התורה. קרי, אין מדובר רק בעדות על העבר, אלא בעדות שתכליתה הוא להיות חיה, ולהעיד תמידית על הברית המתמשכת של ה' עמנו, בבחינת "לא את אבותינו כרת ה' את הברית הזאת כי אתנו אנחנו אלה פה היום כלנו חיים".⁴

חיות זו באה לידי ביטוי כבר בימי המשכן, בכפל התפקידים של ארון העדות. מחד, כאמור, הארון הינו עדות – אך בא בעת הוא גם מקום ההתוועדות החיה והמתמשכת של ה' עם משה: "ונועדתי לך שם ודברתי אתך מעל הכפרת מבין שני הכרבים אשר על ארון העדת את כל אשר אצווה אותך אל בני ישראל".⁵ אוהל מועד נקרא כך על שם ההתוועדות⁶ של ה' עם ישראל כולו – באמצעות משה. משם שומע משה את הקול המדבר אליו, ומשם הוא מוציא תורה לעם ישראל. מקום העדות, כמקום החי של ברית התורה – הוא גם המקום שממנו נשמע דבר ה'.

מקומה של התורה כעדות נצחית על הברית בא לידי ביטוי בכמה הופעות שונות, המטשטשות את הגבול שבין תוכן לצורה. נסביר: התורה, שהיא למעשה 'תוכן' הברית – אליה התחייבנו ובה כרכנו את חיינו, משמשת גם בתור ה'צורה' הפיזית המעידה על **קשר** הברית עצמו (שהוא מקיף מכל פרטי התורה) – ספר התורה. בפרשת וילך, 'ככלות משה לכתוב את דברי התורה עד תומם', מצווה משה להציב לצד לוחות העדות גם את ספר התורה לעדות (דברים לא, כה-כו):

ויצו משה את הלוויים נשאי ארון ברית ה' לאמר. לקח את ספר התורה הזה ושמעתם אתו מצד ארון ברית ה' אלהיכם והיה שם בך לעד.

ספר התורה הנכתב מעיד על הברית, אך הברית עצמה היא **קשר** שיבוא לידי ביטוי **בקיום** חיי התורה של עם ישראל. עשרת הדברות, לוחות העדות או ספר

4. דברים ה, ג.

5. שמות כה, כב.

6. מעניין לציין כי על אף שהשמות 'התוועדות' ו'עדות' הינם משורשים דומים, אין קשר מחייב ביניהם מבחינה אטימולוגית. עדות היא משורש עו"ד, ואילו התוועדות היא משורש וע"ד.

התורה, אינם רק מסמך היסטורי המשתמר בארכיון המקדש, אלא קול נצחי שממשיך ומעיד על הקב"ה הדובר דרכו לעם ישראל. בהקשר זה, מעניין לראות בהמשך אותם פסוקים כי אותו קול שחוזר ומעיד לישראל על הברית, משמש גם כקול נוסף – קול של אזהרה מפני נטישת הברית:

כי אנכי ידעתי את מריך ואת ערפך הקשה הן בעודני חי עמכם היום ממרים הייתם עם ה' ואף כי אחרי מותי. הקהילו אלי את כל זקני שבטיכם ושטריכם ואדברה באזניהם את הדברים האלה ואעידה בם את השמים ואת הארץ.

כאן אנו מגלים את הצד ה'קשה' של העדות. אמת נכון הדבר שעיקר משמעותה של הברית הוא בקיום דברי התורה, והעדות תכליתה להעיד על נצחיות הברית, להעמידה ולקיימה בתור מרכיב זהות חי ופועם של תורה – במרכז הקודש הישראלי. אולם, טבעו של קשר הברית – ככל מערכת יחסים, להיקלע למשברים ולקשיים שיתעוררו בהמשך. עם ישראל נקרא 'עם קשה עורף', ומשה חוזה כבר כעת את נפילתם של ישראל בעוון נטישת ה'. ספר התורה נעשה לעד בקרב בני ישראל, ותכליתו היא להעמיד כנגד תנועת המרד שעתידיה להתעורר, את מחויבותם אל הברית ואל ה'.

ישראל ואעידה בך

אולם, אם נשים לב, ספר התורה שמונח לעד בבני ישראל, ניתן להבנה בשני מובנים. הכתוב אומר 'והיה בך לעד' – דבר שמונח לכאורה כתיאור המיקום של העד – הספר מונח בקודש הקודשים ולכן נמצא בתוך משכנם של בני ישראל. אך ישנה אפשרות נוספת להבנת הפסוק, הנולדת מתוך הקבלה לפסוק האחרון שהובא לעיל: "ואעידה בם את השמים ואת הארץ".

זהו מובן אחר של פעולת העדות – משה מקהיל את כל ישראל לפני נאום פרשת האזינו, בכדי להעיד בהם את השמיים ואת הארץ.⁷ גם פה, על פניו, ניתן להבין כי הקב"ה יציב את השמיים ואת הארץ כעדים לדברי הברית שישמיע באזניהם בפרשת האזינו. אכן, זוהי אינה הבנה שגויה מיסודה, שהרי בכך פותחת שירת האזינו – "האזינו השמים ואדברה ותשמע הארץ אמרי פי" – קרי, השמיים והארץ נעשים לעדים לדברי התורה והברית. ברם, ישנו הבדל דק בין פעולת ה"עדות ל...",

7. פעולה זו חוזרת על אותה עדות שהופיעה בתחילת ספר דברים: "העידתי בכם היום את השמים ואת הארץ כי אבד תאבדון מהר מעל הארץ אשר אתם עברים את הירדן שמה לרשתה לא תאריכין ימים עליה כי השמד תשמדון". (דברים פרק ד, כו).

אשר משקיפה ונוכחת לצד האירוע, לבין פעולת ה"עדות ב.." אשר ממקמת את העדות בעמדה אקטיבית יותר.

השמיים והארץ נעשים אמנם לעדים לברית מכאן והלאה, אך גם נעשים לשותפים פעילים להליך הדין, במקרה של הפרת הברית. בימי אסף - מנצח הלוויים של תקופת דוד המלך, כאשר ישראל עוברים על הברית, גוזלים נואפים ומדברים דופי - הוא מתאר זאת כהליך דין שבו שותפים שמיים וארץ (תהלים ג, ד-ז):

יקרא אל השמים מעל ואל הארץ לדין עמו. אספו לי חסידי כרתי בריתי ... ויגידו שמים צדקו כי אלהים שפט הוא סלה. שמעה עמי ואדברה ישראל ואעידה בך אלהים אלהיך אנכי.

השמיים והארץ, שהיו לעדים לכריתת הברית בדור המדבר, נעשים כעת ל'עדים' פעילים בדין, כאשר הקב"ה שופט את ישראל עמו.⁸ לא זו אף זו - השמיים והארץ כעדים, נעשים גם למוציאים לפועל של תנאי הברית. כך דורש רבי יהודה במדרש התנאים, מדוע העיד משה את השמיים ואת הארץ:

מפני מה העיד בהן שמים וארץ? ... בשעה שישראל עושים רצונו של הקב"ה מה נאמר בהן? יפתח ה' לך את אוצרו הטוב. ובשעה שאין ישראל עושים רצונו של הקב"ה מה נאמר בהן? וחרה אף ה' בכם.

השמיים והארץ ממלאים תפקיד פעיל בברית של הקב"ה עם ישראל - הם העדים לברית, אך גם אלו שתכליתם להשמיע את עדותם בעת הדין ואף להיות אלו שמממשים את הברכה האלוקית הכרוכה בשמיעת הברית, ולחלופין אלו שנפרעים בקללה ממפרי הברית. לא לשווא, פרשת 'והיה אם שמוע' וכן פרשות הברכה והקללה בפרשיות בחוקותיי וכי תבוא, ממקמות את השמיים ואת הארץ ואת מה שביניהם - תופעות הטבע השונות, בתור המצע שעליו יתקיימו הברכה והקללה, לטוב ולמוטב.⁹ כעת רק נותר להבין מהו טיבה של פעולת ה"העדה ב..", ומה היא מוסיפה על גבי פעולת העדות. כך נוכל לשוב ולהבין מהו תפקידם של ספר התורה ולוחות העדות בקודש הקודשים. נראה כי מה שיוכל לסייע לנו בכך,

8. כך על פי פירוש 'דעת מקרא' למוסד הרב קוק, ועיין במפרשים לפירושים אחרים.
9. ועיין באוצר מדרשים (אייזנשטיין) במעשה 'חולדה ובור' - על שניים שכרתו ביניהם ברית אהבה והשביעו כעדים חולדה ובור. לימים היפר הבחור את הברית ונשא אישה אחרת, אך בניו הומתו בידי חולדה ובור. שוב אנו חוזים בעדים כמוציאים לפועל של המשפט העצמי.

הוא התפקיד שמקבלת שירת האזינו, שירת התוכחה והעדות, במסגרת נאום משה האחרון (דברים לא, כ-כא):

כי אביאנו אל האדמה אשר נשבעתי לאבותי זבת חלב ודבש ואכל ושבע ודשן ופנה אל אלהים אחרים ועבדום ונאצוני **והפר את בריתי**. והיה כי תמצאן אתו רעות רבות וצרות **וענתה השירה הזאת לפניו לעד** כי לא תשכח מפי זרעו כי ידעתי את יצרו אשר הוא עשה היום בטרם אביאנו אל הארץ אשר נשבעתי.

תכליתה של הברית היא לא להשתמר על קלף הספר אלא 'לענות' לפני ישראל כאשר יפרו את הברית. השירה למעשה תוכיח את ישראל ותשמש כעין קול אלוקי שמציב בפני ישראל את העדות לברית, ממש כפי שנעשים השמיים והארץ עדים שותפים לדון את ישראל. זוהי למעשה פעולת ה'העדה ב...'. ואכן, כפי שחזה משה, בימיו של ירמיהו, בשלהי הבית הראשון, מורדים ישראל בברית – עובדים לאלוקים אחרים, רוצחים ומנאפים. ירמיהו אשר הופקד להשמיע באוזני בני ישראל את דברי התוכחה, במטרה להשיבם אל אלוקיהם בטרם יומט עליהם החורבן – מעמיד לנגדם שוב את דברי הברית (ירמיהו יא, ו-ח):

ויאמר ה' אלי קרא את כל הדברים האלה בערי יהודה ובחצות ירושלם לאמר שמעו את דברי הברית הזאת ועשיתם אותם. כי **העד העדתי באבותיכם** ביום העלותי אותם מארץ מצרים ועד היום הזה השכם והעד לאמר שמעו בקולי. ולא שמעו ולא הטו את אזנם וילכו איש בשרירות לבם הרע ואביא עליהם את כל דברי הברית הזאת אשר צויתי לעשות ולא עשו.

ירמיהו מכוון לפסוק שנמצא בהמשך פרשת האזינו: "אנכי מעיד בכם היום אשר תצום את בניכם לשמר לעשות את כל דברי התורה הזאת". הקב"ה, באמצעות משה, **מעיד בבני ישראל** לשמוע בקולו, לשמור ולעשות את דברי התורה, ולקיים את דברי הברית שבבסיסה היא "והייתם לי לעם ואנכי אהיה לכם לאלהים"¹⁰. כעת, משנטשו בני ישראל את הברית, הוא שב ומזכיר להם את אותה עדות, ו'מאיים' כי אם לא ישובו אל הברית – אחריתם תהיה מרה. אך בכל הפסוקים הללו לא ברור עד תום – מיהו העד ומהי העדות? הקב"ה 'מעיד' בבני ישראל – האם פירוש הדבר שהוא נעשה עד לברית שהוא עצמו כרת עם ישראל? ייתכן לומר כך, אלא שנדמה כי יש פה רובד עמוק יותר.

10. ירמיהו פרק יא, ד

להנכיח את הברית

מילולית, אם נחליף את פעולת ה'העדה' בפעולת התראה או אזהרה, הדבר יהיה ברור יותר.¹¹ הקב"ה ומשה עבדו מזהירים את בני ישראל כי אם לא ישמרו את הברית, יאבדו מן הארץ ויתקללו. מדוע אם כן מתאר זאת הכתוב בתור פעולת 'העדה'? נראה לומר, כי כאשר מעיד הקב"ה בבני ישראל הוא אינו מכוון רק לכך שהוא עד לברית בעצמו, אלא לפעולת שיקוף של הברית לנגד עיניהם של ישראל. כך מובן גם כיצד ייתכן שהקב"ה "העיד באבותיכם השכם והעד"¹² פעמים רבות – משום שאין מדובר על היות עד להתרחשות, אלא דווקא על השמעת העדות הזו בפני בעל הברית. הקב"ה שב והזכיר לבני ישראל את העדות על הברית, שב והשמיע את הקול החי של העדות שהייתה נוכחת בעת כריתת הברית ועל כן יכולה לשוב ולהשמיע את אותו קול בתור הד חוזר. העדות משמיעה להם את קול ההתחייבות שלהם עצמם, את אמירתם 'נעשה ונשמע' ו'היית לנו לאלוקים'. אם נקרא את ה'העדה' הזו מעבר להקשרה המקומי, נוכל למצוא בה גם מעין פעולת חידוש ברית אקטיבית, יצירת נקודת עוגן וחקיקה לברית הנצחית, שמחברת מחדש את התחייבות העבר אל ההווה ואל העתיד.

נוכל לדמות זאת לפעולה של הקראת חוזה בפני מי שמפר את ההסכם לאחר החתימה עליו. הקראת החוזה כמוה כהחייאה מחדש של אירוע חתימת החוזה, והצפה מחדש של ההתחייבות ההדדית שהייתה נתונה בליבם של הצדדים. לא יהיה מדויק לומר שהקראת החוזה מהווה 'איום' על מי שמפר אותו. אכן, ניתן לגייס את החוזה לשם איום לפני נקיטת צעדים מחמירים יותר – אך סבורני כי כאשר מעיד בהם הקב"ה ומנסה להחיות בקרבם מחדש את רצונם והתחייבותם לברית עמו, הוא אינו מגייס את ה'חוזה' לשם איום אלא פשוט מנכיח להם את הברית עצמה, וצדדיה הקשים צפים ועולים מאליו. מסיבה זו, הברית המתחדשת כעת מכילה גם את צדדי ההתחייבות, אך ממילא כוללת גם את שאר הצדדים היפים והקשים של הברית – הברכה והקללה, השכר והעונש.

הברית עצמה מגלה פנים של דין והסתר פנים עד כדי גלות כלפי מי שמפר אותה, ופנים של שלום, פיוס וקיום שלם ומאיר באור ה' כלפי מי שמחזיק בה. במובן הזה, אינו דומה מי שנכנס מראש למערכת ההתחייבות הזאת, המכילה פני דין

11. וראה דוגמה נוספת לשימוש ב'העדה' במובן של אזהרה והתראה בשמואל: "ועתה שמע בקולם אך כי העד תעיד בהם והגדת להם משפט המלך אשר ימלך עליהם" (שמואל א, ח, ט), וכן במובאות נוספות.

12. ירמיהו, שם.

ופני חסד, למי שמראש אינו בא בברית עם אלוקיו, ונידון לחיות במערכת עצמאית ושונה מעיקרה, שבה לא קיימת גלות או בצורת. אם כן, כך נוכל גם להבין למפרע את המילים "והיה שם בך לעד" שנאמרו לגבי ספר התורה. לא די בכך שספר התורה שבארון הברית נועד להיות עדות חיה לקול המתמשך והולך מברית סיני ולא להיות פריט ארכיוני במוזיאון, אלא יש לו אף תפקיד אקטיבי. מטרתו היא להציב תמידית את הברית כנגד עיניהם של ישראל, להוות עבורם את מרכז ההתרחשות, מרכז הקודש של ישראל, שגם אם הם אינם נכנסים אליו בעצמם – חשיבותו התודעתית גדולה לאין כמוה. זהו קודש הקודשים, אשר אליו אנו מכוונים את חיינו, ובהמשך גם את תפילותינו. לשם בני ישראל עולים לרגל שלוש פעמים בשנה, במטרה לשוב ולהחיות את הברית, בעוד שהספר בארון מעיד בהם למה התחייבו ובאיזו ברית כרכו את חייהם בסיני, כמו גם ביום הזה ממש.

פעולת העדה היא פעולת הצבת העדות לנוכח בן הברית שהתרחק, במטרה להשיב אותו הביתה – פעולה שמכילה באופן פנימי גם את ההתראה וההזהרה. אולם מערכת הברית כולה אינה רוצה בקללה, אלא מעוניינת דווקא בצד המפייס, הרוצה בקרבה, בשלום, בקיום טוב ובריא בארץ.

אם לא בריתי

כאשר אנו מדברים על ברית התורה והיות ה' לנו לאלוקים – מקומם של השמיים והארץ כעדים ניתן להבנה אף ברובד עמוק יותר. לא זו בלבד שהקב"ה רתם את השמיים והארץ הנצחיים כעדים לברית הנצחית שלו עם ישראל,¹³ אלא שבפרק אחר בירמיהו, מתאר הנביא את השמיים והארץ עצמם, תשתיות הקיום של כל העולם – כמי שנבראו מתחילה לשם תכלית הברית עם ישראל (לג, כה): "כה אמר ה' אם לא בריתי יומם ולילה חקות שמים וארץ לא שמתי". פסוק זה מופיע עשרות פעמים במדרשי חז"ל, בזוהר ובמפרשים – ובכולם הוא מובן בדרך דומה – תכלית העולם כולו, השמיים והארץ, אינה אלא לשם קיום הברית, ולולא תתקיים הברית – אין כל תכלית בעולם. כך למשל, מדרש רבה על הפסוק בו נצטווה משה לכתוב את עשרות הדברות על הלוחות השניים – "כי על פי הדברים האלה כרתי אתך ברית ואת ישראל",¹⁴ דורש:

13. ראה מדרש תנאים לדברים פרק לב: "אלא אמר משה, בשר ודם אני למחר אני מת, שאם ירצו ישראל לומר לא קבלנו את התורה ולא שמענו את המצוות מי בא ומוכיחן? אלא מעיד אני בהן שני עדים שהן חיינן וקיימין לעולם ולעולמי עולמים".

14. שמות פרק לד, כז

...שאלולי שקבלתם תורת הייתי מחזיר העולם לתוהו ובוהו, שנאמר "אם לא בריתי יומם ולילה", למה? שבתורה בראתי שמים וארץ, שנאמר "ה' בחכמה יסד ארץ... בדעתו תהומות נבקעו".¹⁵ אם ביטלת הברית את גורם לי להחזיר את העליונים והתחתונים לתוהו ובוהו, לפיכך "כי על פי הדברים האלה".¹⁶

השמיים והארץ אכן אינם מגויסים כעדים חיצוניים לברית. כאן אנו מגלים כי אותה עדות אינה רק עדות על אירוע כריתת הברית בימי דור המדבר, וזו אינה עדות רק על לשעתיד. זוהי עדות שטבועה בדנ"א של העולם, והיא היא תשתית קיומו ותכליתו. באיזה אופן אם כן הם היו עדים לברית בטרם נוסד עם ישראל? זו שאלה שלא נוכל לספק לה מענה מלא במסגרת זו, והדבר קשור בתפיסה המדרשית המכירה בתורה ובעם ישראל כדבר שקדם לעולם, עד כדי כך ש"בה נברא העולם".¹⁷

במקום זה, נבקש להגיד כעת כי העדות על הברית כאמור אינה עדות להתרחשות אלא עדות כישות עצמאית שתכליתה להעיד בישראל, להיות נוכחת תמיד לנגד עיניהם, ולכך אין מתאימים יותר מאשר השמיים והארץ, כמייצגי הקיום החומרי כולו. אלו יביעו באופן טבעי את מה שהוטבע בהם בברית המחדל באופן אינהרנטי, ולכן אם ימרדו בני ישראל בברית - הם יביעו כביכול את התנגדותם העצמאית כביכול לחיים הנוגדים את הברית - בבצורת, בגלות ובמחלות קשות. אם כן, כאשר מעיד הקב"ה בישראל את השמיים ואת הארץ, במידה מסוימת הוא אינו רק 'ממנה' אותם כעת לעדים, אלא מציב לנגד בני ישראל את העדות הנצחית אשר משמשת כתשתית הקיום מקדמא דנא. לשם קיום דברי התורה הללו נכנס ה' עמם בברית ובחר בהם כעם, ולכן אם לא ישמרו אותה ויקיימו אותה, תתמוטט הקרקע שעליה נבראו והארץ תקיא אותם מקרבה. לולא היה ה' כורת עם נוח ברית שלום שלא להשחית עוד את העולם, ולהניח לעולם להתנהל כמו מעצמו על בסיס הטבע - אכן היה מקום להחריב את העולם על הפרת הברית. זאת לא כעונש אלא מתוך פירוק תשתית ההצדקה של קיום העולם. הדבר מצריך אותנו גם להבנה מחודשת ורחבה יותר של מושג הברית עצמו: היות הברית תשתית לקיום העולם, אינה בעלת משקל רק כתפיסה פילוסופית, אלא מכוונת אותנו גם מעגל אחד פנימה - אל תפיסה של חיינו כעם. ממש לפני מותו,

15. משלי ג, יט' - כ.

16. שמות רבה (וילנא) פרשת כי תשא פרשה מז. ובניסוח אחר: "מלמד שהתנה הקב"ה עם מעשה בראשית, ואמר להם: אם ישראל מקבלים התורה - אתם מתקיימין, ואם לאו - אני מחזיר אתכם לתוהו ובוהו" (תלמוד בבלי מסכת שבת, פח עמוד א).

17. על פי בראשית רבה א, ב.

ולפני ברכתו האחרונה לשבטים, מורה משה לבני ישראל (דברים לב, מז): "כי הוא חייכם ובדבר הזה תאריכו ימים על האדמה אשר אתם עברים את הירדן שמה לרשתה". אריכות הימים על האדמה אינה 'שכר טוב' על קיום דברי הברית, אלא היא 'טעם החיים' המעניק לחיים את התכלית שלהם – לחיות חיים אלוקיים פה בעולם הזה, חיים שעניינם הוא 'היית לנו לאלוקים'.

עדים אתם בכם

כעת נוכל להבין גם עניין נוסף שבו לא עסקנו עד כה – אל תוך המרחב הזה של ההעדה כהשבה הביתה אל הברית ייכנס המרכיב האנושי והקהילתי של קהילת הברית, עם ישראל. שהרי אם המטרה אינה רק להזהיר אלא להנכיח ולהציב את הברית כמשמעותית למי שאיבד את האחיזה בה – יש צורך בבן ברית שיבוא ויחדש את הברית, שיהפוך את ספר התורה ממוטל בארון לעדות חיה בקרבנו. דוגמה הולמת לכך נוכל למצוא בדברי יהושע בסוף ימיו, במועד חידוש הברית עם דור באי הארץ. יהושע קורא להם "ועתה יראו את ה' ועבדו אתו בתמים ובאמת"¹⁸ ועם ישראל אכן מביעים את אמונם בה' ואת רצונם לעבוד אותו – "המעלה אתנו ואת אבותינו מארץ מצרים מבית עבדים ואשר עשה לעינינו את האתות הגדלות האלה וישמרנו בכל הדרך אשר הלכנו בה"¹⁹. אך השיח אינו נחתם בכך, שכן יהושע מציב אותם לעדים על בחירתם (יהושע כד, כב-כז):

ויאמר יהושע אל העם עדים אתם בכם כי אתם בחרתם לכם את ה' לעבד אותו ויאמרו עדים... ויאמרו העם אל יהושע את ה' אלהינו נעבד ובקולו נשמע. ויכרת יהושע ברית לעם ביום ההוא ... ויקח אבן גדולה ויקימה שם תחת האלה אשר במקדש ה'. ויאמר יהושע אל כל העם הנה האבן הזאת תהיה בנו לעדה כי היא שמעה את כל אמרי ה' אשר דבר עמנו והיתה בכם לעדה פן תכחשון באלהיכם.

שוב אנו פוגשים כאן בצורה המוכרת לנו לעדות על הברית – יהושע בוחר באבן, בחומר הנצחי אשר היה עד לברית סיני ולברית המתחדשת הנוכחית, ומציב אותה לעדה במקדש, מקום משכן הברית של ישראל. יהושע אף מוסיף ומבליט את תפקידה האקטיבי של האבן – להיות **בכם** לעדה, להציב את העדות ולהנכיח אותה באופן חי, שיגרום לכם לעמוד תמיד כנגד הברית. התכלית היא "פן תכחשון" – 'הכחשה' פירושה ניסיון להפוך את הדבר לדק, מצומצם וכחוש, ניסיון להעלים אותו. העדה תעזור לנו להנכיח את הברית באופן

18. יהושע כד, יד.

19. יהושע כד, יז.

שלא ניתן להכחיש או להסתיר אותו - הוא פה והוא נוכח. אך יהושע אינו מסתפק בכך ומקדים לעדות האבן את העדות האנושית: אכן, אין איש מביניהם שיחיה ויוכל לשמש כעד חי לדורות הבאים, שכן סופה של עדות אנושית לגווע, בניגוד לעד החומרי. אבל יהושע בכל זאת מעמיק אצלם את תחושת האחריות של כל אחד מהם כעד על הברית. כיצד יוכלו להיות עדים לברית שהם עצמם מחויבים לה - הרי הם נוגעים בדבר מראשיתו? נראה לומר כי זו אכן משמעותה של קהילת הברית. כל אחד מבני ישראל מחויב אל הברית אשר נכרתה, אך כל אחד מהם גם משמש כחבר וכעד לקהילת הברית, ותפקידו הוא להציב את הברית כנגד חברו שעומד בפני חטא, כאשר קול ה' אינו נשמע באוזניו כמו ביום כריתת הברית. תפקידו של כל אחד מהם הוא להיות עד חי, להעיד בחברו ולא רק לשמש בתור עד סטטי, כעין 'מצלמה' להתרחשות - ובכך יש להם יתרון על פני האבן החומרית. היכולת של האבן להחזיר את אור הברית ולהשמיע את הקול היא מוגבלת לעומת הפנים והקול האנושי, עם כל החשיבות שטמונה בסמליות הנצחית. מוטל על ישראל להמשיך ולספר את הסיפור הזה, להעניק לו פנים חדשות בכל דור - סיפור שאינו מסתכם בתיאור ההיסטורי בספר אלא חי בתוכם.

ואעדך עדי

עד כה הצגנו את העדות כגורם חיצוני - אנושי, חפץ ממשי או גורם מופשט, שנעשה עד לברית ומחזיר את אור הברית ואת קול ההתחייבות של בעלי הברית עצמם בחזרה בעת של ערעור האמון ההדדי או התרופפות הברית. הצגנו כי עיקר הברית הוא דווקא קיום שלם שתכליתו הוא לחיות חיים אלוקיים בארץ, תוך שמירת החוקים והמצוות, זאת לצד היבט קשה של 'דין' כלפי מפרי הברית. כעת נבקש לשוב לעיין בחיצוניות של הברית בהקשר החיובי שלה - ולשם כך נשוב אל אירוע כריתת הברית עם קבלת התורה. כאשר בני ישראל חוטאים בחטא העגל, הכתוב מציין עובדה תמוהה שלא קיבלנו רמז אודותיה קודם לכן: עם ישראל שומע את הבשורה הרעה על כך שה' לא ילך בקרבם מעתה אלא ישלח מלאך ללוות את בני ישראל בדרכם לארץ, ובתגובה הכתוב מציין כי כאות אבל ישראל "לא שתו איש עדיו עליו"²⁰, כלומר, מילולית - כל אחד מהם לא לבש, 'עטה' או הניח²¹ על עצמו את ה'עדי' שלו. השאלה המתעוררת היא כמובן

20. שמות לג, ד.

21. על פי פירוש דעת מקרא לפסוק.

מהו אותו עדי שעדו בני ישראל עד כה, ומדוע הסירו אותו כעת לאור הבשורה הקשה.

מובן שניתן להסביר כי הכוונה לעדיים ולתכשיטים שבני ישראל ענדו באופן שגורתי, וכעת הסירו אותם לאות אבלות. אך קריאת הפסוק הבא לאחריו, מעלה שוב את ההשערה כי מדובר בעדי בעל משמעות מיוחדת. הקב"ה מורה להם: "ועתה הורד עדיך מעליך ואדעה מה אעשה לך" ואכן כך מבצעים בני ישראל "ויתנצלו בני ישראל את עדים מהר חורב". העדיים שאותם משילים בני ישראל ניתנו להם בהר חורב, שהוא הר סיני. הגמרא במסכת שבת (פח, א) מעניקה פשר על דרך הדרש לכל התעלומה:

דרש רבי סימאי: בשעה שהקדימו ישראל נעשה לנשמע, באו ששים ריבוא של מלאכי השרת, לכל אחד ואחד מישראל קשרו לו שני כתרים, אחד כנגד נעשה ואחד כנגד נשמע. וכיון שחטאו ישראל, ירדו מאה ועשרים ריבוא מלאכי חבלה, ופירקום. שנאמר 'ויתנצלו בני ישראל את עדים מהר חורב'.

על פי רבי סימאי, אותם עדיים שהשילו בני ישראל לאחר חטא העגל, אינם סתם עדיים בעלמא אלא דווקא אותם כתרים שנקשרו בראשיהם עם אמירתם נעשה ונשמע, שהיא האמירה המייצגת יותר מכל את המוכנות של ישראל להיכנס בברית עם הקב"ה. הכתוב אינו מדבר בשפה מופשטת, כך שקשה להניח שמדובר במטאפורה ספרותית בלבד – שהרי הם השילו עדיים ממשיים, אך הזיהוי שלהם עם הכתרים מורה לנו למעשה להבין כי אותם עדיים נושאים משמעות שהינה מעבר לפיזי.

לאור הדברים הללו, חוזר רבנו בחיי אל פרשת 'נעשה ונשמע' ומנסה לאתר בה את האירוע המדויק שבו קושטו בני ישראל בעדיי הברית (שמות לג, ה):

"וייקח משה את הדם וזרוק על העם". היזה הדם עליהם כדי שייכנסו בברית עם הקב"ה בדם, ואותו כתם הדם שעל בגדיהם קרא הכתוב "עדי" לפי שהיה עדי להם וכבוד גדול, והיה להם **עדות ואות** שנכנסו בבריתו של הקב"ה, ועל כן כשחטאו בעגל ועברו על הברית אמר להם.. שיסירו מעליהם אותם הבגדים שהיו עדי להם.. אותם הבגדים שנזרק עליהם דם הברית שהיה **עדות ואות** בין הקב"ה וביניהם.

רבנו בחיי מזהה את עדיי הברית עם הבגדים שעליהם הוזה הדם עם כריתת ברית סיני.²² גם כאן, אנו מוצאים את החפץ הממשי, בגדים במקרה דנן, משמש כעדות

22. בדומה לכך מפרש הריב"א בשם הר"מ מקוצי בפירושו על התורה על אתר: "שהעדי הוא דם הברית שהיה על בגדיהם דומה כמו שקיימו כל המצות והתורה והחכמים שבהם

ואות חיצונית על הברית - הוא שב ומזכיר לישראל מי הם באמת ולאילו מערכת יחסים נכסנו בקשר כה עז ומחייב. אך מעבר לאותות ולעדות כזיכרון נצחי לקשר הברית לנגד העיניים - לא נוכל להתעלם מההיבט של העדות החיצונית הזו **כקישוט לעם**. רבנו בחיי אמנם מחבר את החלקים לכדי תמונה גדולה - העדי והעדות הם היינו הך,²³ אך חסרה מדבריו אותה נימת יופי הדר ופאר שכמוסה במשמעות המילה עדי. נראה כי תמונה זו עולה בצורה מלאה יותר מן התיאור ה'מקביל' שבנבואת יחזקאל את כריתת הברית של ה' עם ישראל (יחזקאל טז, ז-יז):

רבבה כצמח השדה נתתיך ותרבי ותגדלי ותבאי **בעדי עדיים** שדים נכנו ושערך צמח ואת ערם ועריה. ואעבר עליך ואראך והנה עתך עת דדים ואפרש כנפי עליך ואכסה ערותך ואשבע לך **ואבוא בברית אתך** נאם אדני ה' ותהיי לי. וארחצך במים ואשטף דמך מעליך ואסכך בשמן. ואלבישך רקמה ... **ואעדך עדי** ואתנה צמידים על ידיך ורביד על גרונוך. ואתן נזם על אפך ועגילים על אזניך **ועטרת תפארת בראשך**. ותעדי זהב וכסף ומלבושך שש ומשי ורקמה סלת ודבש ושמן אכלת ותיפי במאד מאד ותצלחי למלוכה. ויצא לך שם בגוים ביפיך כי כליל הוא בהדרי אשר שמתי עליך נאם אדני ה'.

יחזקאל מתאר את הליך הצמיחה והכניסה של עם ישראל בברית כמהלך פואטי וכמעט אגדי - הנערה העזובה גדלה ונעשית לראויה לבוא לברית הנישואים עם דודה. הברית תחת חסותו מייפה אותה, מעניקה לה קישוטים, יופי וחן שלא היו נחלתה לולא הייתה נכנסת לברית. הברית הופכת אותה ליפה מכל העמים - ביופייה הפנימי ולא פחות מכך גם בלבושים החיצוניים שלה, העדות שמזכירה לה תמיד מי היא ולאן היא שייכת. הדמות הנשקפת מבעדה כשהיא מביטה בראי היא דמות של כלה נצחית, ששומרת את אמונה לחתנה.

בהקשר הזה, ייתכן כי ניתן למצוא אבחנות בין הכתר לבין הצמיד, העדי או הנזם המוזכרים בפסוקים - אך הרושם הכללי הוא ברור: כנסת ישראל מתייפה מיופי הברית. הברית אינה רק חוזה חתום קשוח ומחייב אלא גם יופי והדר שאין שני להם. הנמשל גם הוא ברור - חיי הברית אינם רק חיי גבול ואיסור אלא חיים

הורידוהו מעצמם כשחטאו בעגל... ועכשיו ציווה המקום לכולם שירידוהו לפי שעברו על אנכי ועל לא יהיה לך".

23. כאן נעיר כי על אף הדמיון שבין המילים הללו, ככל הנראה אין ביניהן קשר אטימולוגי, ולכל היותר מדובר בדמיון בבחינת 'לשון נופל על לשון'. המילה עדות נגזרת משורש עו"ד ואילו העדי נגזר משורש "עדה".

עשירים שיש בהם יופי ופאר.²⁴ את המדרש חותם ריש לקיש, באמרו כי אותן עטרות שהורידו בני ישראל לאחר החטא, ומעולם לא נאמר ששבו לעטר אותם – עוד ישובו להם עם תקומתה של הברית, בהגשמת חזון הנביאים (שבת פח, א):

אמר ריש לקיש: עתיד הקדוש ברוך הוא להחזיר לנו, שנאמר ופדויי ה' ישבון ובאו ציון ברנה ושמחת עולם על ראשם – שמחה שמעולם על ראשם.

עם נושע בה'

בעוד שרבי סימאי במסכת שבת דרש את עדיי הברית של ישראל בתור קישוט ועטרת לראשם שקשרו בראשיהם שישים ריבוא מלאכים, במדרש מקביל ב'פסיקתא דרב כהנא', על אותו אירוע בדיוק, מוסיף על גביו רבי אבא בר כהנא היבט אחר של העדי. הפסוק המשמש מצע למדרש מובא ממגילת איכה "מה אעידך מה אדמה לך הבת ירושלים":²⁵

ר' אבא בר כהנא בשם ר' יוחנן מאה ועשרים ריבוא (מלאכים), אחד להלבישו עטרה ואחד לאוסרו זיינים (= כלי זין, כלי מלחמה).²⁶

זאת ועוד, רשב"י בשיר השירים רבה מוסיף עוד נדבך לכלי הזין האמור, באמרו כי "זיין שנתן להם בחורב שם המפורש חקוק עליו"²⁷ ולא היה זה סתם כלי מלחמה. אם את העטרות הסברנו בתור קישוט המייפה את ישראל, שאותו הם מסירים עם הפרת הברית בחטא העגל, כיצד נוכל להסביר את התיאור המקביל לפיו המלאכים אסרו את ישראל בכלי זין? ובכלל, לשם מה זקוקים כעת ישראל לכלי זין, וכיצד הדבר קשור לכניסתם בברית?

באופן פשוט, ניתן להסביר כי כניסתם של ישראל בברית מהווה להם מעטה הגנה מפני אויביהם. פרשיות רבות במסעות המדבר ובכניסה לארץ מדגימות באופן בהיר עד כמה הברית עם הקב"ה מבטיחה לישראל את ניצחונותיהם במלחמות

24. מעניין לציין לאור כך את מנהג תיקון ליל שבועות – הוא יום מתן תורתנו, שמטרתו על פי הזוהר הוא 'לקשט את הכלה' בקישוטים עם חידוש הברית (זוהר אמור).

25. איכה פרק ב, יג

26. פסיקתא דרב כהנא (מנדלבוים) פיסקא טז – נחמו, אות ג. ובגרסאות נוספות בשמות רבה (וילנא) פרשת כי תשא פרשה מה סימן ב, ובאיכה רבה (בובר) פרשה ב ד"ה ד"א מה אעידך.

27. שיר השירים רבה (וילנא) פרשה ד ד"ה ב ד"א שלחך.

על ירושת הארץ, באופן כמעט נסי. כך ניתן להבין מדברי ה'ספרי' על הפסוק "אשריך ישראל מי כמוך עם נושע בה' מגן עזרך ואשר חרב גאותך":²⁸

'ואשר חרב גאותך' - אמר לו הקב"ה משה עתיד אני ליתן להם לישראל אותו זין שניטל מהם בחורב... בשבועה נשבעתי ועתיד אני להחזירו להם שנאמר "חי אני נאם ה' כי כולם כעדי תלבשי ותקשרים ככלה" (ישעיה מ"ט י"ח).²⁹

המדרש למעשה קושר את שני חלקי הפסוק: עם ישראל נושע בה', והוא מגן ועזר לו, כך שה' כמו מעניק להם חרב כנגד אויביהם. החרב הזו מזוהה על פי המדרש עם כלי הזין שנתן להם ה' בחורב ('חרב' אותיות 'חורב'). כפי שכבר ראינו ומתחדד כאן שנית, לכניסה בברית של ישראל עם ה' יש שני פנים - כלפי פנים אלו קישוטים שמוסיפים להם חן והדר, וכלפי חוץ אלו כלי זין שמסייעים להם להיפרע מאויביהם הקמים עליהם.

אך מבלי לסתור את הקומה הזו, ניתן להוסיף רובד נוסף של משמעות לאותם 'כלי זין' שנוגעת בעצבים הרגישים יותר של הברית. קומה זו עולה מספר הזוהר לבראשית. הזוהר משווה בין חטא העגל לבין חטאו של אדם הראשון באכילה מעץ הדעת, שגרמו שניהם להסרת כלי הזין, בכך חושף למעשה מפני איזה 'איום' היו מוגנים בטרם חטאו בעגל:³⁰

עד לא חבו ישראל, בשעתא דקיימו ישראל על טורא דסיני, אתעבר מנייהו זוהמא דהאי חיויא, דהא כדין ביטול יצר הוה מעלמא ודחו ליה מנייהו... וכוון חגר לון קודשא בריך הוא חגורין דאתוון דשמיה קדישא דלא ייכול לשלטאה עלייהו האי חויה, ולא יסאב לון כקדמיתא.

תרגום: עד שלא חטאו ישראל, מעת ישראל על הר סיני, הוסרה מהם זוהמת הנחש הזה, כי אז היה ביטול יצר הרע מהעולם, שדחו אותו מהם... ואז חגר אותם הקב"ה חגורות מאותיות שמו הקדוש, שלא יוכל לשלוט עליהם הנחש הזה, ולא יטמא אותם כבתחילה.

כיון דחטאו בעגל... אתעברו מנייהו אנון חגירו מזיינין דאתעטרו משמא עלאה קדישא, ואמשיכו עלייהו חויה בישא כמלקדמין, וגרמו מותא לכל עלמא.

כיוון שחטאו בעגל, עברו מהם כל אותם חגורות המזוינות, שנעטרו מהשם העליון, והמשיכו עליהם את הנחש הרע הזה כבתחילה, וגרמו מוות לכל העולם.

28. דברים פרק לג פסוק כט

29. ספרי דברים פרשת וזאת הברכה פסקא שנו

30. זוהר כרך א (בראשית) פרשת בראשית דף נב עמ' ב.

המונח 'חיויא בישא' (מילולית: הנחש הרע) בזוהר מתייחס ליצר הרע המקונן בליבותיהם של בני אדם, מיום שחטא אדם הראשון בחטא עץ הדעת. לא נוכל במסגרת מצומצמת זו להרחיב במהלך הרחב של תפיסת הזוהר את חטא אדם הראשון וגלגוליו, אלא נסתפק באמירה כי מיום שחטא אדם הראשון בחטא עץ הדעת ונפרד מעץ החיים, הוא נידון להתמודד תמיד עם היצר הרע והמפתה, שאותו מייצג הנחש הקדמון, אשר פיתה את אדם וחווה לאכול מפרי עץ הדעת. המונח 'זוהמת הנחש' מתייחס למדרש המפורסם על כך שבא הנחש על חווה בטרם פיתה אותה לאכול מן העץ, וגם בו לא נוכל להרחיב. המונח 'זוהמה' מייצג לטעמי את הפער המצוי בין האנושות בטהרתה ובפוטנציאל המקורי שלה, לבין הליך ההזדהמות שיצר היצר הרע, שעמו מעתה תיאלץ האנושות להתמודד.

בכל אופן, לענייננו, הזוהר מלמד כי למעשה חגירת כלי הזין היה מהלך שהינו בגדר היפוך ממשי של גזירת עץ הדעת. זוהמת הנחש הייתה יכולה להיות מוסרת מעל ישראל, והבחירה בטוב, שהיא כאמור עושר החיים שכלולים בברית עם הקב"ה ועם תורתו, הייתה נעשית טבעית להם. אותיות שמו הקדוש היו מספקות לישראל את ההגנה מפני זוהמת הנחש, ושוב היו מסוגלים למלא את תכלית האנושות בצורה טבעית ופנימית, כתורה הכתובה על לוח ליבם. ההגנה הזו מבוטאת באמצעות 'כלי הזין', או 'חגורות הזין', שהלביש להם הקב"ה – בשונה ממה שהיה ניתן לחשוב, כלי הזין אינם בגדר כלי מלחמה שבו ייאלצו להשתמש ישראל אם ייקלעו למאבק, אלא יותר מכך – כלי שמבטיח להם את ההגנה מפני ההתמודדות עצמה, בצל הגנתו של הקב"ה. זוהי הבנה מרחיקת לכת של כלי הזין. אך כפי שמסיים הזוהר את דבריו – עם חגירת החגורות, לא הוסרה ככל הנראה הבחירה החופשית עצמה מישראל. חלון ההזדמנויות שנפתח מרגע עלייתו של משה למרום ועד לשובו עם לוחות הברית – נטרק באחת עם חטא העגל, במקום להיעשות למצב הקבע של ישראל. אם היו ישראל מונעים את החטא מלהתרחש – אכן כאן היה נגמר הסיפור על צדו הטוב, והתורה הייתה נחקקת בהם ומגוננת עליהם מפני עצת היצר. אך בטרם הושלם המעמד, החטא עודנו התאפשר במסגרת מסוימת. נקודה זו מחזקת אולי יותר מכל את היות הברית מערכת יחסים שניתנת להפרה ולשבירה על פי בחירה בכל רגע – תהיה ההגנה האלוקית חזקה ופנימית ככל שתהיה.

כל עוד היו ישראל מצויים בתוך הברית, אכן הייתה להם הגנה עילאית, אך מרגע שחטאו ישראל בעגל והוציאו את עצמם מן הברית בפנייה לאלוהים אחרים, שוב נפתחה בפניהם מציאות עץ הדעת, וההגנה הוסרה. בחטא העגל, המיטו ישראל מוות על כל העולם, והתנתקו שוב מעץ החיים שבו הייתה להם אחיזה אך לרגע. כלי הזין, כמו העדיים שקישטו אותם, הוסרו, ושוב חזרו ישראל לנקודת הפתיחה

הערומה, שעליה להתמודד כעת עם הבחירה במלוא עוצמתה. כעת הברית תמיד תדרוש את בחירתם המתמדת לחפוף בה, להעמיק אותה ולקשור את העדיים שוב לראשיהם.

מה אם כן הדבר מספר לנו אודות אותם כלי זין במציאות שלאחר חטא העגל? האם מרגע שהוסרו, שוב נעשו לדבר בלתי מושג? האם אין בכוחנו להתמודד מעתה עם היצר הרע המפתה אותנו לסור מן הברית ולבגוד בה? נדמה שהמענה לשאלה זו טמון בהבנת מהותם של כלי הזין. אם מבינים אותם בתור 'סימבול' שמבטא את ההגנה האלוקית - שמשמעותה הלכה למעשה הוא הסרת היצר הרע מעיקרו מליבותיהם של ישראל כעין אדם הראשון בטרם החטא, אזי נראה שאפשרות זו - כלפי היחידים וכל שכן ביחס לכל העם - אבדה מאתנו, ועתידה לחזור רק עם חידוש העטרות לעתיד לבוא בעת הגאולה, כפי שמדגיש המדרש בשם נבואות הנביאים: 'כולם כעדי תלבשי'.

אולם, ישנה אפשרות אחרת להבין את עניינם של כלי הזין הללו, באופן שימשיך להיות רלוונטי גם עבור ישראל שאחר חטא העגל. הפסוק שאותו דורש הספרי לענייננו כאמור הוא "עם נושע בה' מגן עוזך ואשר חרב גאוותך". מהי אותה חרב (= זין) גאוותם של ישראל? מבקש אני להציע כי מקורה של החרב היא אותה גאוות ישראל בה' ובתורתו. אמת הוא שהסרת היצר הרע מעיקרו כבר אינה אפשרית כיום, אך באפשרותנו להשיב לעצמנו את מעטה ההגנה הטבעית באמצעות יצירת שייכות עמוקה אל קשר הברית עם ה'. אותה שייכות עוצמתית, קשר שהופך להיות ליבת הזהות שלנו כיחידים או כעם - הוא למעשה מעטה ההגנה מפני משבר הנאמנות. אמת היא שאולי לא נוכל למנוע מהיצר להתעורר, אך נוכל לוודא שכאשר יתעורר הרצון הנוגד את הברית, נוכל לספק תשובה מוחצת כנגד הכוחות המפתים והמרעים.

זו אולי כוונתו של רבי יצחק המובא בגמרא בברכות (ה, א), אשר מזכיר גם הוא חרב, בהקשר מעט שונה:

אמר רבי יצחק: כל הקורא קריאת שמע על מיטתו, כאלו אוחז חרב של שתי פיות בידו שנאמר (ירננו על משכבותם) רוממות אל בגרונם וחרב פיפיות בידם. ואמר רבי יצחק: כל הקורא קריאת שמע על מיטתו - מזיקין בדילין הימנו, שנאמר ובני רשף יגביהו עוף; ואין עוף אלא תורה.

אמנם אין חובה לחבר את שתי המימרות של רבי יצחק זו לזו, אך אם נצרפן, נקבל תמונה די דומה לזו שאנו מנסים לצייר בהקשרנו אנו. המזיקים הבאים על האדם בלילה - הלוא הוא זמן השדים ודמיונות הזימה הרעים, בדלים מן האדם כאשר הוא קורא קריאת שמע שעל המיטה, שהיא לפי רבי יצחק מעין ניסיון

להתקשר בתורה בטרם שינת הלילה. המונח 'ברית' אינו מובא כאן באופן מפורש, אך דומה כי הוא למעשה החלק החסר בפאזל שיוצר עבורנו רבי יצחק. דווקא התורה בתור 'שייכות', קריאה בשוכבנו ובקומנו כריטואל שמגדיר לנו את מעגל חיי היומיום, ולא דווקא לימוד התורה עצמו, היא המזכירה לנו את זהותנו ואת שייכותנו הפנימית לה, וכך המזיקים הבאים לאדם בזמן ה'ריק' של חיפזון הדעת והסחת נפשו מן הברית שבטרם השינה – בדלים ממנו.

ומן הלילה נוכל ללמוד כעת לכל מעגל החיים. כעם, אולי נזכה למדרגה זו כאשר כל ישראל ייכנסו מחדש תחת כנפי הברית בהתגשמות חזון הנביאים, אך לעת עתה, בכוחו של כל אחד מאתנו ליצור מחדש את חייו כחיי שייכות אל הברית, ובכך לחבוש עצמו בלבושי היופי והחן של הברית – כעדי וכחרב. אמת, אין מדובר בהגנה נצחית שמובטח לנו כי תגונן עלינו, אלא בקשר שייכות שיש ליצור אותו, לקיים אותו ולשמור עליו שלם, לבל יאבד.

בכך תם חלקו הראשון של חיבור זה. חלק הנוגע בתשתיות הרעיוניות והמדרשיות של קשר הברית, בתנאים ליצירתו ובהקשרים השונים המלווים אותו. בחלק הבא, נבקש להציג עד כמה שידינו משגת, כיצד אותה תמונה משתקפת למעשה גם בהליך העדות בבית הדין היהודי, שחלק מפעילותו הוא שיפוט של אותם עוברים על הברית.